

Dobszay László

A zsolozsmaéneklés keresztény gyökerei*

A zsolozsma nem úgy keletkezett, hogy egy egyházi fensőbbség utasítására valaki az íróasztalnál megszerkesztette. A kereszténység első 3–4 évszázadában különböző indítékokból és gyökerekből sarjadtak összetevői, s azok legkésőbb az V. század végéig egyetlen nagy ciklusban, nyolc részre tagolt (mintegy napi másfél órás) istentiszteletben egyesültek. Melyek voltak ezek az indítékok?

Dobszay László zenetörténész, karnagy (Budapest), a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszékének professor emeritusa.

Az emberiség ősi gyakorlata a közös, szabályozott, rendszeres istentisztelet. Ez az Ó- és Újtestamentumban méltó formát is kapott. (Gondoljunk arra, amikor az apostolok a kilenc órai imádság idejében mennek fel a templomba.) Sarkpontjain a világegyetem reggelét és estjét Istennek szenteljük. Az emberiség mintegy a világegyetem papja, megadja a Teremtőnek szóló elismerést, imádatot, hálaadást, amelyre az öntudatlan teremtmények nem képesek.

A reggeli és alkonyati istentisztelet —hívjuk most a helyhez illő módon utrenyének és vecsernyének— alapvetően *közösségi* jellegű. Akkor is az, ha netán szűkkörű segédletével az egész közösség nevében a felszentelt pap imádkozza. Ezeket az imádságos órákat szinte mindig *éneklük* — most nem elemezzük, hogy miért. Elsősorban a reggeli és alkonyati istentiszteletre utalhat a III. század elejéről származó *Traditio Apostolica* is: „A pogányok is mindennap, amikor a munkából felkelnek, reggel mennek imádni bálványaikat és szolgálni nekik. Minden ügyük és munkájuk előtt mennek tiszteletet adni bálványaiknak.” Majd így ír: „Vacsora végeztével mindnyájan álljanak fel, és imádkozzanak! A gyermekek mondjanak zsolotárokat, ugyanígy a szüzek is! Ezután a diákonus ... mondjon el egy zsolotárt azok közül, amelyekben alleluja van írva! ... Az összes hívők, férfiak és nők, reggel, mihelyt fölkeltek álmukból, mielőtt még bármibe is belefognának, mossák meg kezüket, és imádkozzanak Istenhez! ...” (XXV. fejezet). Másutt: „Imádkozz lefekvés előtt is, amikor Krisztust a kereszt fájáról levették!” (XLI. fejezet)

Alig három-négy évtizeddel későbbi a *Didaskalia* nevű, szír eredetű buzdítás. Ebben olvassuk: „Utasítsd és figyelmeztess a népet, hogy jelenjék meg hűségesen az Egyház gyülekezetében, és ne hiányozzék onnan senki, hanem járjon el állhatatosan! Nehogy csökkentse valaki az Egyházat azzal, hogy nem látogatja az összejöveleteket, s így Krisztus testét fosztja meg egy tagjától! ... Ne becsüljétek hát le magatokat, és ne fosszátok meg Üdvözítőnket tagjaitól, ne daraboljátok fel, és ne szórjátok szét testét!” (XIII. fejezet) Noha ez az utasítás elsősorban a vasárnapról szól, más iratokból világos, hogy a köznapi isten-

* A Magyar Egyházzenei Társaság X. kongresszusán, 2011. március 14-én Nyíregyházán elhangzott előadás.

tiszteletet is nyomatékosan ajánlja. Minthogy a mise (úrvacsora) egy másik fejezet tárgya, világos, hogy a buzdítás nem arra, hanem a zsolozsmára utal.

A két istentiszteleti alkalom közös jellegével szemben az ókeresztényeknél egyéni imádság lett a *három napközi imaóra*. A *Traditio Apostolica* így ír: „Ha a harmadik órában otthon vagy, imádkozz és dicsérd az Istent! Ebben az órában ítélték ugyanis Krisztust a fára ... Ugyanígy imádkozzanak a hatodik órában is! ... A kilencedik órában ... imádkozzanak és dicsérik az Istent! Abban az órában verték át Krisztus oldalát, melyből vér és víz folyt, így világosítsák meg a nap hátralévő részét egészen estig!” (XLI. fejezet)

Krisztusi intelemre visszamenő ősi szabály a *virrasztás*. A *Didaskalia* szerint: „Éjfél felé kelj fel, mosd meg kezedet vízzel, és imádkozz! ... A régiek ugyanis, akik ezt a hagyományt átadták nekünk, azt tanították, hogy ebben az órában az egész teremtett világ megáll egy pillanatra, hogy dicsérje az Urat! ... Azért a hívőknek buzgón kell imádkozniuk Istenhez ebben az órában. Erről az Úr is tanúságot tesz, mikor így beszél ... «Virrasszatok, mert nem tudjátok, melyik órában jön el Uratok!»” (XLI. fejezet) A virrasztást legalább egyénileg rendszeresen elvégezték, egyes napokon azonban nyilvános gyülekezeti jelleget kapott, templomban ünnepelték a püspök, pap, diákonus részvételével. Ide tartozik mindenekelőtt a húsvétra való készüllet: „Gyűljetek össze, ne aludjatok, hanem imádkozva és könyörögve virrasszatok egész éjjel, olvassátok a prófétaikat, az evangéliumot és a zoltárokat félelemmel, remegésben, buzgó könyörgések közepette!” A régi iratok számos esetben beszélnek a halottak emléknapiján tartott temetői vagy templomi virrasztásról is.

Az állandóan együttélő, főként szerzetesi közösségek szüksége hozta létre a közös napirendet megnyitó és lezáró *prima* és *kompletorium* imádságot, így válik teljessé a korábban említett, a zoltároskönyvben is szereplő nyolcas szám. Mint mindebből kitűnik, a órák eredete, jellege s azt meghatározó szerkezete különbözik. A reggeli és esti ima ünnepélyes liturgikus jellegét a zoltárok nagyobb száma és külső elemek is hangsúlyozzák. Ezzel szemben a napközi, ún. kishórák a munka rövid megszakításai. A virrasztás meditatív jellegét viszont a zoltárok, a bibliai szakaszok, az igazhitű tanítók írásából vett részek és az istentisztelet viszonylagos hosszúsága befolyásolja.

A napi zsolozsma nyolc órájának végzését a régiek Pál apostollal is igazolták. „Szünet nélkül imádkozzatok!” (1Th 5,27) Bár Cassianus szerint ezt teljesen teljesíteni más munkáink miatt nem lehet, „szünet nélkül imádkozik, aki az imádságra megállapított órákat nem mulasztja el”. (*Collationes* 1, 10, 14).

Mielőtt e órák tartalmáról szólnánk, három megjegyzést kell tennünk általános jellegükre nézve. Bár teológiailag a zsolozsma végzése nem kifejezetten papi szolgálat, az első századok előírásai mindig megemlékeznek a püspök, papjai és diákonusai jelenlétéről. Ezek nemcsak a zsolozsma orthodoxiáján örködték, hanem imádságokkal, áldásokkal vegyítették a zoltárimádságot. Nagyrészt az ő feladatuk volt a reggeli és alkonyati istentisztelet ünnepélyességét fokozó külső cselekmények végzése: a tűz, tömjén, fény szolgálata.

A zsolozsmában, főként a virrasztásban a zoltárokat bibliaolvasással, a legrégibb időben *tanításokkal* társították. A IV. századi laodiceai helyi zsinat szerint a zoltárokat „ne olvassák folyamatosan, hanem minden zoltár után tartsanak felolvasást!” (XVII. fejezet) Ennek ellenére a zsolozsma nem hittanóra: fő feladata nem az igehirdetés és magyarázat, hanem az *istentisztelet*, Isten imádása, dicsőítése, tetteinek, irgalmasságának felidézése. A zsolozsmának e hálaadó, az érzelmét is magába foglaló imádságos lelkületét elsőbbség illeti.

A zsolozsma harmadik jellegzetessége a *szabályozottsága*. A hagyomány és az írásos előírások az adott kor lehetőségei szerint szabályozzák az imaóra szerkezetét, tartalmát, azt, hogy mit és hogyan kell benne imádkozni. Hogy csak egy példát mondjunk: a vasárnap reggeli istentisztelet számára a legtöbb hagyományban előírják a *Benedicite*-t, vagyis a három ifjú hálaénekét és a 148–150. zoltárt, hétköznapra pedig kezdőzoltárként az 51/50. számút.

Legkésebb az V. századra kialakult a zsolozsma szabályozottsága, s ez a szerkezet csodálatos egyensúlyát, drámaiságát, kifejezőerejét eredményezte. A nagy ciklusok az egyes patriarkátusok hagyományához igazodtak. Nursiai Benedek, a bencések alapítója 530 körül írta meg reguláját: zsolozsmájában Róma városának tradícióját követi. Azzal lényegében megegyezik a hórák szerkezete is: a reggeli és alkonyati imaórában (laudesben és vesperásban) öt zoltárt mondanak, majd rövid bibliai olvasmány, himnusz, újszövetségi kanticum (*Benedictus*, illetve *Magnificat* és könyörgés) adja a második részt. Lényegében így van a kompletóriumban is, csak a zoltárok száma 5 helyett 3. A kishórák lényege 3 rövid és állandó zoltár, melyre csak néhány függelékes tétel következik.

A virrasztó zsolozsma viszont jóval több és hosszabb: zoltárokból és ugyancsak terjedelmesebb bibliai és patrisztikus olvasmányokból áll. A felépítés e három fajtája, vagyis az ünnepélyes liturgiát képviselő laudes és vesperás, a napot megszakító rövid és állandó kishórák, az elmélkedésnek nagyobb teret engedő virrasztás megfelel a hórák eredetének és az ember élethelyzetének.

A *zoltár* a zsolozsmában bibliai rangot ad a hóráknak, és megkülönbözteti más összejövetele formáktól, a hittanulástól, helyi érvényű áhítatoktól.

A zoltárok elosztásának is van egy szabályozó elve, melyek közösek többféle hagyománnyal, így például az ambroziánnal, bizáncival, rómaival. A római vesperásban és virrasztásban a zoltárkönyvet folyamatosan, számsorban imádkozzák (*psalmodia currens*, *kathizma*), míg a laudesben és a napközi hórákban jól kiválasztott zoltárok, mondhatni zoltárperikópák kaptak helyet.

Benedek zsolozsmája a rómainak egy változata. Egészen a XX. század elejéig a Benedeknél is olvasható elvek kormányozták annak rendjét. A VII–VIII. században az egész latin egyházé lett Róma város liturgiája. A zsolozsmaliturgia lényegét adó főrészek eközben is azonosak maradtak, Európa köztulajdona lettek. De a zoltárokat és olvasmányokat kiegészítő elemek, mint az antifóna, rezponzórium, verzus, himnusz, könyörgések elrendezése a századok folyamán azonban az egyes nagy egyházaknak, szerzetesrendeknek egyéni színezetet adtak.

Amikor a gyülekezetek túlnyomórészt analfabétákból álltak, annak tagjai néhány jól ismert zoltárt fejből énekeltek, a többit pedig az előénekesre bízta,

maguk pedig rezponzoriumfelelettel kapcsolódtak hozzá. A már említett laodiceai helyi zsinat előírja, hogy „a jegyzékben szereplő énekesen, vagyis a lektoron kívül, aki az ambonra fölmehet és a könyv szerint énekel, senki más nem végezheti az éneket az egyházban!” (XV. fejezet) Ennek értelme nyilván a heterodox szövegek kizárása is volt: „a templomban nem szabad népi zsolnárokat énekelni, sem olyan könyvekből felolvasni, amelyek nem kánoniak” (uo.), de gyakorlati célja is volt. A VII–VIII. századtól kezdve a zsolozsma a liturgikus kórus feladata lett. Sőt egyre inkább elterjedt az is, hogy a nép helyett és a népért a papok egymagukban is imádkozták a breviáriumot. Noha e gyakorlatnak megvannak a bibliai alapjai (ti. a papok kötelessége a népért imádkozni), annak teológiai és pasztorális igazolása szükséges.

A XIX. század második felétől a zsolozsmagyakorlat minden felekezetben megújult. Gyakoribbá vált a zsolozsmaének, melybe a laikus hívők is bekapcsolódtak. Nemcsak a római katolikusoknál. A keleti egyházak napi istentiszteleti rendjéhez eddig is hozzátartozott a reggeli és alkonyati zsolozsma, szerzeteseknél több-kevesebb a többi részből is. Az anglikán kórusok a matins és evensong formájában még kisebb templomokban is zsolnároztak. Kálvin a zsolnárokat elsősorban a —helytelenül mellékistentiszteletnek hívott— liturgiában énekellette, annál inkább, mert az ún. főistentisztelet erre nem adott elég időt. Az evangélikusok fölelevenítették az egyes német és a svéd egyházakban élő zsolozsmagyakorlatot. A Yale egyetemen tartott konferencián egyszer a különböző egyházközösségekhez tartozó résztvevők próba nélkül mint jól ismert liturgiába kapcsolódtak be a vesperásénekebe, melyet egy evangélikus szólista vezetett.

A zsolozsma *egy* térben és időben egyetemes liturgikus közösséget hozhat létre. Robert Taft, a zsolozsma nemzetközileg elismert kutatója így ír: „Mikor felkelünk reggel és összejövünk, hogy Isten dicséretét énekeljük az új nap hajnalán, amikor a közelgő alkonyat idején a világ igazi világosságában való hitünket celebráljuk a vesperásban, amikor a világ alszik, mi pedig az angyalokkal és a mennyei erőkkel egyesülve virrasztást tartunk, akkor engedelmessé a parancsnak, hogy 'szüntelenül imádkozzatok', valójában azt tesszük, amit férfiak és nők tettek Jézus idejétől fogva. Minden időben, minden országban, minden fajból, a magánházak rejtekében, a sivatagban és barlangban, a parasztkunyhókban és remetecellákban, a gótikus templomok kórusaiban és vidéki kápolnáknak, a koncentrációs táborokban és a dzsungel missziós telepein: minden órában valaki felemeli hangját az Egyház imádságában, hogy csatlakozzék a mennyei és földi kórusokhoz, végig a századokon át a mindenható Isten dicsőítésében. A mi korunkban, a narcisztikus egyéniségkultusz korában gyakran halljuk az emberektől, hogy «semmi sem jön ki abból, ha templomba megyek», pedig ami «kijön ebből», nem más, mint a mindenható Isten dicsőítésének felmérhetetlen kiváltsága.” (vö. *The Liturgy of the Hours in East and West*, Colledgeville 1983. 367–373)

Bárcsak bekapcsolódna ebbe a nagy imádságfolyamba folyamatosan, azt az istentiszteleti rendbe illesztve helyi templomunk is!